

УДК 331.211.7

О.В. БАЗИЛЬ, АТЗТ Харківський лакофарбовий завод «Червоний хімік»

ОБМЕЖЕННЯ І ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА АКЦІЇ

Ключові слова: власність, міноритарні, мажоритарні акціонери, обмеження права володіння, користування, розпорядження

Конституція України закріплює непорушність приватної власності, а також гарантує право кожного володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю [1]. Водночас, починаючи з конституційних норм і продовжуючи нормами Цивільного кодексу України та інших нормативно-правових актів, право власності дедалі більше обмежується з метою захисту прав і інтересів інших громадян, юридичних осіб, суспільства та інтересів держави в цілому. Встановлюючи такі обмеження, законодавець останнім часом більше керується захистом більше прав та інтересів не власника, а задіяних у визначеній сфері правовідносин суб'єктів. Саме тому виникає необхідність у чіткому визначенні меж обмежень прав власника.

Актуальність питань, що досліджуються, обумовлена насамперед тим, що зі здобуттям Україною незалежності й початком формування та функціонування ринкової економіки, де власником підприємств може поставати не лише держава, але й будь-яка фізична чи юридична особа шляхом набуття права власності на певний пакет акцій чи частину у товаристві, виникла необхідність у врегулюванні взаємовідносин таких суб'єктів – власників часток у спільному майні. Питання обмеження і захисту права власності на акції з початку формування ринкової економіки в Україні є об'єктом уваги сучасних науковців та юристів практиків, зокрема: О.С. Швиденько [2], В. Луць [3], Є.Р. Кибенко [4] та інших. Проте, у правовій доктрині остаточно не визначені підстави та межі обмежень пра-

ва власності на акції та ефективні механізми захисту цих прав.

Тому метою цієї статті є визначення оптимального співвідношення обмеження права власності на акції та захисту такого права. З цією метою потрібно вирішити ряд питань: дослідити існуючі нормативні обмеження прав власності на акцію щодо володіння, користування та розпорядження об'єктом права власності; визначити правомірність існуючих обмежень права власності на акцію в аспекті захисту цього права. Новизна роботи міститься у формулюванні нових пропозицій щодо врегулювання конфлікту інтересів акціонерів при встановленні обмежень та здійсненні захисту права власності на акції.

Починаючи розгляд питання щодо захисту прав акціонерів, потрібно, перш за все, виділити права, а відповідно й інтереси власників значних і контрольних пакетів акцій, та так званих міноритарних акціонерів, тобто таких, що володіють часткою статутного капіталу акціонерного товариства яка не перевищує 10 % цього капіталу.

Законом України «Про акціонерні товариства» № 514-17 від 17.09.2008 р. [5] також розрізняються вказані групи акціонерів не тільки за величиною (кількістю) належних їм корпоративних прав, але й за можливостями захисту та реалізації вказаних прав. Так, наприклад, відповідно до ч.4 ст.38, вказаного Закону пропозиції акціонерів (акціонера), які сукупно є власниками 5 або більше відсотків простих акцій, підлягають обов'язковому включенню до порядку денного загальних зборів, пропозиції усіх інших акціонерів, тобто таких, що володіють менше ніж 5 % простих акцій, відповідно до згаданого вже Закону підлягають розгляду Наглядовою радою, яка й вирішує питання щодо включення вказаних пропозицій до порядку денного загальних зборів акціонерів і, відповідно, у разі незгоди Наглядової ради, такі питання до порядку денного загальних зборів акціонерів включені не будуть.

Таким чином, обмежується право акціонера щодо активної участі в управлінні това-

риством, передбачене п.1.ч.1 ст.25 Закону України «Про акціонерні товариства». Для прикладу розглянемо ситуацію, коли міноритарний акціонер вважає керівництво товариства неефективним і відповідно бажає включити до порядку денного питання про його відкликання з посади. До проведення загальних зборів акціонерів такий акціонер не має практичної можливості (інформація з реєстру акціонерів є конфіденційною відповідно до норм чинного законодавства) зібрати інших акціонерів та разом із ними ініціювати включення до порядку денного питання щодо зміни виконавчого або будь-якого іншого виборного органу товариства. Наглядова рада товариства, отримавши таку пропозицію щодо порядку денного, відповідно не має великого бажання щодо дострокового припинення своїх повноважень. Постає логічне запитання: чи буде зацікавлена Наглядова рада за таких обставин включити таке питання до порядку денного загальних зборів акціонерів?

Фактично виникає ситуація, коли акціонер має у власності акції, які передбачають наявність корпоративних прав, а на свій розсуд розпорядитися цією власністю – реалізувати належні йому права не має практичної можливості через обмеження, встановлені законом.

Цивільний кодекс України [6] (ч.1 ст.316) визначає, що правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. В Україні відносини власності (права власності) регулюються різними галузями права, серед яких чільне місце посідають норми, встановлені Конституцією України, які зокрема, закріпили рівність всіх суб'єктів права власності (ст.13 Конституції України), гарантії права власності і обов'язки власників.

Правова доктрина розрізняє право власності в об'єктивному і суб'єктивному значенні. Право власності в об'єктивному значенні – це сукупність правових норм, що регулюють відносини власності і є юридичною підста-

вою існування і реалізації права власності, що належить певному суб'єкту, тобто, право власності у суб'єктивному значенні [7].

Право власності у суб'єктивному значенні – це право особи володіти, користуватися і розпоряджатися річчю своєю владою і у власному інтересі. Зазначеному праву власника відповідає обов'язок усіх інших осіб утримуватися від порушення його правомочностей.

Право власності у суб'єктивному значенні віддзеркалює сутність власності як вищої влади особи над річчю, яка у свою чергу визнана іншими особами. Характерними ознаками права власності саме у суб'єктивному значенні є:

1) зміст його охоплює три можливості власника: право володіти, право користуватися і відповідно право розпоряджатися об'єктом права власності;

2) суб'єктом права власності може бути будь-який суб'єкт права взагалі;

3) об'єктом права власності можуть бути будь-які індивідуально визначені речі;

4) реалізує своє право на річ власник завжди у власних інтересах і своєю вольовою поведінкою.

Розглянемо можливість застосування права власності у суб'єктивному значенні до відносин з володіння, користування та розпорядження (власності) акціями акціонерних товариств.

Отже, як ми вже з'ясували, однією з характерних ознак права власності у суб'єктивному значенні є можливість власника розпоряджатися об'єктом права власності, керуючись своєю волею та у власних інтересах. Спробуємо поглянути на зазначену ознаку через правовідносини з купівлі-продажу акцій приватного акціонерного товариства, що здійснюється його акціонерами – фізичними особами.

Ч.2 ст.7 Закону України «Про акціонерні товариства» встановлює, що статутом приватного акціонерного товариства може бути передбачено переважне право його акціонерів та самого товариства на придбання акцій цього товариства, що пропонуються їх влас-

ником до продажу третій особі.

Якщо таке право дійсно буде встановлено статутом приватного акціонерного товариства, то воно фактично обмежить право власника акцій вільно розпоряджатися об'єктом права власності. При вирішенні питання щодо продажу свого майна особа керується не тільки ціною складовою, але й тим, хто саме (суб'єктом) набуває права власності на належне йому майно. На практиці така проблема постає при бажанні власника акцій приватного (закритого) акціонерного товариства продати належні йому акції виключно членам своєї родини при тому, що вказані особи за законом не мають переважного права на придбання таких акцій.

Отже, передбачене законом України «Про акціонерні товариства» переважне право акціонерів та безпосередньо акціонерного товариства на придбання акцій, що продаються одним із акціонерів цього товариства, є прямим обмеженням права такого власника на власний розсуд розпоряджатися належним йому майном, тобто реалізовувати своє право на річ у власних інтересах і за своєю волевою поведінкою.

Проаналізована ситуація ілюструє ще одне обмеження права власності на акції. Те, що Закон передбачає встановлення переважного права на придбання акцій акціонерами приватного акціонерного товариства, статутом такого товариства порушує принцип рівності перед законом. Фактично у визначеній ситуації Законом надається право власникам значних і контрольних пакетів акцій, приймаючи статут акціонерного товариства, своєю волею обмежувати право власності інших акціонерів на належні їм акції шляхом закріплення свого переважного права на їх придбання.

Не відрізняється у зазначеному питанні і законодавство інших країн. Так, наприклад, Федеративний закон РФ «Про акціонерні товариства» також встановлює переважне право акціонерів закритого акціонерного товариства і самого товариства на придбання акцій, що продаються одним з існуючих акціо-

нерів такого товариства [8].

Потрібно також зазначити, що основним принципом англійського корпоративного права є те, що інтереси мажоритаріїв преважують. В одному з судових прецедентів говориться про те, що той, хто зацікавлений у акціонерних товариствах, повинен приймати правило мажоритарія. А взагалі вважається, що акції знаходяться у власності, а отже акціонери можуть використовувати їх у власних цілях, навіть на шкоду компанії [9]. Тобто, у праві зарубіжних країн хоча й приймається правило мажоритарія, але додатково не встановлюються норми, що начебто обмежують права усіх акціонерів щодо вільного розпорядження, належними їм акціями, а фактично обмежують у цьому праві акціонерів, що не мають можливості вплинути на визначення редакції статуту конкретного акціонерного товариства.

Та зазначену проблематику не слід розглядати лише з позиції міноритарних акціонерів. Конфлікт інтересів у визначеній площині міноритаріїв і мажоритаріїв полягає у розрізненості можливостей реалізації ними своїх прав власності на належні акції, а саме – у можливості вільно розпоряджатися ними, але не у відсутності нормативних засобів.

Саме через ці нормативні засоби міноритарні акціонери й мають можливість «начебто» реалізовувати свої права, а на практиці лише створювати додаткове навантаження на працівників юридичної служби підприємства або ж на керуючий орган, звертаючись із різноманітними позовами про визнання загальних зборів акціонерів неправомочними, про визнання рішень загальних зборів акціонерів недійсними й т.п. Як свідчить практика судів України за такими позовами, як правило рішення виносяться не на користь міноритарного акціонера, при цьому суди обґрунтовують свої рішення наступним чином: загальні збори акціонерів були скликані з порушенням вимог щодо їх скликання, але оскільки на них були присутні акціонери з кількістю голосуючих акцій достатньою для прийняття рішень, то неповідомлення

інших акціонерів (повідомлення з порушенням встановленого строку) не могло суттєво вплинути на результат таких зборів.

Очевидною є ситуація, коли є право, є механізми його захисту, а практична можливість досягнення результату (реалізації) відсутня.

Деякі автори вважають взагалі недоцільною та такою, що суперечить інтересам суспільства взагалі, необхідність захисту прав міноритарних акціонерів [10]. Така точка зору ґрунтується на тому, що міноритарні акціонери мають малий або незначний інтерес у товаристві. Також керуються тим, що набуваючи незначний пакет акцій, особа не має підстав розраховувати на реальну можливість впливати на діяльність товариства, отримувати прибутки від такої діяльності і, у тому числі, визначати положення статуту товариства. Більше того, визначена точка зору обґрунтовується ще й тим, що міноритарії – це суб'єкти, які тільки перешкоджають нормальному функціонуванню акціонерного товариства.

Представлена точка зору звичайно не безпідставна. Практика доводить, що міноритарні акціонери можуть зловживати своїми правами, втягуючи акціонерне товариство у тривалі судові процеси, ініціюючи перевірки фіскальними органами, направляючи заяви до органів внутрішніх справ і прокуратури.

Розглядаючи визначену проблематику, не треба забувати й про те, що набуваючи у власність акції (річ), особа перш за все бажає отримати з цієї речі певні корисні властивості. Корисна властивість акції – дивіденди (певна частка доходу, отриманого акціонерним товариством за період). Повертаючись до питання змісту права власності, пам'ятаємо, що однією зі складових цього права є повноваження з користування – юридично забезпечена можливість вилучення з речі корисних властивостей шляхом її використання.

Щодо можливості міноритарного акціонера вилучити з акції корисні властивості, тобто отримати дивіденди, то фактично, через

обмеження встановлені Законом України «Про акціонерні товариства», а саме: ч.2 ст.30 – виплата дивідендів здійснюється лише за рішенням загальних зборів акціонерів. У такій ситуації міноритарій втрачає повноваження з користування акцією, а отже й обмежується його право власності, адже юридично не забезпечується його можливість вилучити з неї корисні властивості (отримати дивіденди).

У підсумку потрібно зазначити, що розв'язанню визначеної проблеми сприяло би законодавче закріплення права кожного акціонера, що голосував проти рефінансування (направлення чистого прибутку на розвиток акціонерного товариства), на отримання частки належного йому прибутку. Така норма дозволила би вирівняти правовий статут мажоритарних та міноритарних акціонерів.

Проблема конфлікту інтересів міноритаріїв та мажоритаріїв у акціонерному товаристві може бути розв'язана при закріпленні норм, які би захистили міноритарного акціонера саме в його праві отримувати корисні властивості від належних йому акцій – дивіденди. Поставимо питання: з якою метою особа набуває частку (вкладає власні кошти у діяльність) у певному господарському товаристві? Звичайно, з метою отримання прибутку від діяльності такого товариства і, відповідно, повернення вже вкладених коштів.

Прийняття норми про виплату дивідендів акціонеру за результатами його особистого голосування (волевиявлення) на загальних зборах акціонерів, зменшило би кількість скарг та позовів акціонерів про визнання зборів недійсними або рішень таких зборів недійсними, а також соціальну напругу у суспільстві та підвищило би рівень захисту права власності на акції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України, від 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Швиденко О. С. Акція як об'єкт права власності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. С. Швиденко. – Київ, 2006. – 10.
3. Луць В. Акціонерне право : навчальний посібник / В. Луць. – К. : Ін-Юре, 2004. – 256с.
4. Кибенко Е. Р. Корпоративное право Украины : учебное пособие / Е. Р. Кибенко. – Х. : Фирма «Эспада», 2001. – 288 с.
5. Закон України «Про акціонерні товариства» : від 17.09.2008 р., № 514-VI // ВВР України. – 2008. – № 50-51. – Ст. 2.
6. Цивільний кодекс України : від 16.03.2003 р., № 435-IV // ВВР України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
7. Коментар до Цивільного кодексу України / за заг. ред. д. ю. н., проф. Харитонova Є. О., к. ю. н., доц. Калітенко О. М. – Х. : ТОВ «Одісей», 2004. – 856 с.
8. Федеральный закон РФ «Об акционерных обществах» : от 26.12.1995 г., № 208-ФЗ // «Российская газета». – 1995. – № 248 (1359).
9. Abbott K. R., Pendlebury N. Business law. – London : DP Publications Ltd. – P. 275.
10. Пашутін Є. Під гаслом захисту прав міноритаріїв / Пашутін Є. // Юридична газета. – 07.06.2007. – № 23 (107).

Базиль О. В. Обмеження і захист права власності на акції / О.В. Базиль // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 20–24 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10bovna.pdf>

Щодо захисту та реалізації права власності на акції й інтересів уповноважених суб'єктів у цивільному праві встановлюються основні цивільно-правові засади захисту права власності на акції.

Базиль О.В. Ограничения и защита права собственности на акции

В отношении защиты и реализации права собственности на акции и интересов уполномоченных субъектов в гражданском праве устанавливаются основные гражданско-правовые критерии защиты права собственности на акции.

Базиль О.В. Restrictions and Protection of the Property Right to Actions

Concerning protection and realization of the property right to actions and interests of the authorized subjects in civil law the basic civil-law criteria of protection of the property right to actions are established.